

KAPIJA ODGOJA

Mr. Edin Dedić

PEDAGOŠKI ODNOS U TEORIJI ODGOJA EBU HAMIDA EL-GAZALIJA

DOI: 10.58584/2490-3752.2015.1.1.29

SAŽETAK

Odnos između učitelja i učenika/odgajatelja i odgajanika je od krucijalnog značaja za uspjeh odgojnog djelovanja. On se, prije svega, zasniva na uzajamnoj ljubavi i poštovanju. Osim toga, pedagoški odnos mora biti prožet i etičkim normama koje određuju ponašanje sudionika u odgojno-obrazovnom procesu. Ebu Hamid el-Gazali je jedan od muslimanskih filozofa i pedagoga koji je ovom pitanju dao važno mjesto unutar svoje teorije odgoja. U ovom radu su predstavljene najznačajnije pedagoško-etičke norme ponašanja (adab) učitelja i učenika koje je u svojim djelima elaborirao El-Gazali.

Ključne riječi: odnos, ličnost, ljubav, poštovanje, adab.

Uvod

Međuljudski odnosi su veoma važan faktor u odgoju. Oni su u značajnoj mjeri zasnovani na moralnoj svijesti i moralnom djelovanju svakog pojedinca. Što je moralno djelovanje prisutnije, međuljudski odnosi će biti kvalitetniji. Odnos između učitelja i učenika je „duhovni susret koji je (i) spontan, iznenadni i nepredvidivi ‘susret’, kojim je omogućena promjena u nama, kojim se rađa naše stremljenje prema nekoj vrijednosti. To je susret koji je otvoren i pun povjerenja. U njemu ‘davanje’ postaje ‘primanje’, i obratno.“ (Slatina, 2005:120) Pedagoški odnos je, kako ga definira Hermann Nohl, „strastan odnos zrela čovjeka prema čovjeku-u-postajanju, i to poradi njega sama, da tako dođe do vlastita života i oblika.“ (Gudjons, 1993:157)

Odgajanje i poučavanje je, prema El-Gazaliju, uzvišena misija i zadaća i najčasnije ljudsko zanimanje. To je bila zadaća i misija Božijih poslanika. Prema tome, svako onaj koji odgaja i poučava ljude dobru je nasljednik najboljih i najčasnijih ljudi. El-Gazali kaže: “Učenik mora imati učitelja koji će ga odgajati i voditi putem koji vodi Uzvišenom Allahu. Radi toga, tj. radi upućivanja putem koji vodi Allahu, On je ljudima poslao Poslanika. Kada je on napustio ovaj svijet, iza sebe je ostavio svoje nasljednike koji će ljude upućivati ovim putem.“ (El-Gazali, 2002:281)

Također, El-Gazali pridaje veliku pažnju odnosu između učitelja i učenika. Taj odnos treba da bude zasnovan na pažnji, obazrivosti, saosjećanju i roditeljskoj ljubavi. Učitelj se prema svojim učenicima treba da odnosi poput roditelja prema djetetu, jer je Poslanik, s.a.v.s., rekao: “Ja sam prema vama poput roditelja prema djetetu.“ (El-Gazali, 1997, 1:74) Da nije učitelja, kaže El-Gazali, biće koje je došlo na ovaj svijet posredstvom roditelja, propalo bi. S obzirom na to da učitelj omogućuje učeniku postizanje savršenstva duše i sreće na oba svijeta, položaj učitelja kod učenika je veći u odnosu na položaj roditelja. (El-Gazali, 1997, 1:74) Uspostavljanje relacije između učitelja i učenika je preduslov stjecanja znanja. El-Gazali kaže: “Znanje se nalazi u biti duše u stanju potencije, poput sjemenke u zemlji, ili dragulja u morskim dubinama, ili, pak, u središtu rude. Učenje je traženje izlaska te stvari iz potencije u aktualizaciju, a poučavanje je njeno izvođenje iz potencije u akciju. Duša učenika se poistovjećuje s dušom učitelja i približava joj

se relacijom koja je uspostavljena. Znalac je u prenošenju znanja poput ratara, a učenik je u primanju znanja poput zemlje. Znanje u potenciji je poput sjemenke, a u stanju aktualizacije je poput biljke.“ (El-Gazali, 2002: 248)

Ličnost učitelja/odgajatelja

Ličnost učitelja ima značajnu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu. Smatra se da je ona ključ uspjeha ili nesuspjeha na tom polju. Ukoliko učitelj nije moralno formirana ličnost koja se vodi moralnim normama i najljepšim vrlinama u svom odnosu prema učeniku, teško je očekivati da će biti uspostavljena veza prožeta međusobnom ljubavlju i poštovanjem između njega i učenika. Ljubavlju, razumijevanjem i uvažavanjem učitelj će zadobiti ljubav i poštovanje učenika i postići će autoritet neophodan u odgojnom radu. Takav odnos, zasnovan na međusobnoj ljubavi i uvažavanju, uz pridržavanje tačno određenih pravila ponašanja, nema alternativu, ukoliko govorimo o istinskom odgoju.

Džon Lok je smatrao da je karakter učitelja/odgajatelja najbitniji faktor u odgojnom procesu. U tom smislu on kaže: “U cijelom vaspitnom poslu nema ničega što se manje sluša ili čega se teže pridržavamo nego ovo što ću sada reći, a to je da djeca čim progovore treba da imaju pored sebe kakvog razumnog, trezvenog, štaviše mudrog čovjeka, čija bi briga bila da ih pravilno obrazuje i da ih čuva od svakog zla, a naročito od uticaja hrđavog društva. Mislim da ovaj posao zahtijeva veliku trezvenost, staloženost, savjesnost, prilježnost i obazrivost.“ (Lok, 1966:79) Također, i Ž.Ž. Ruso je naglašavao da samo onaj koji je i sam lijepo odgojen, kojeg krasi najljepše vrline, može odgajati: „Uzgojitelj! O, uzvišena li bića! Doista, ko hoće da odgoji čovjeka, valja ili da je sam otac, ili da je viši od čovjeka.“ I dalje: “Vi razlikujete učitelja od uzgojitelja. I to je ludo! Razlikujete li vi učenika od uzgojenika? Samo je jedna jedina znanost koju imamo djecu učiti: to je znanost čovječijih dužnosti.“ (Ruso, prema Vukasović, 1977:236)

Osnovna pretpostavka, smatra El-Gazali, da bi neko bio učitelj/odgajatelj, u pravom smislu riječi, jeste posjedovanje znanja. No, samo znanje nije dovoljno. El-Gazali kaže: “Da bi neki učitelj bio prikladan da bude nasljednik Allahovog poslanika, on mora biti znalac (alim), ali

ni svaki znalac nije prikladan da obavlja tu zadaću. Da ne bi svako tvrdio za sebe da je on taj koji vodi ljude (muršid), ja ću ti ukratko ukazati na njegove karakteristike.“ (El-Gazali, 2002: 281)

El-Gazali naglašava da učitelj, prije svega, mora biti moralna osoba, plemenitog karaktera i usklađenih riječi i djela. On treba da bude uzor svojim učenicima, u svakom pogledu. El-Gazali kaže: “Učitelj treba, prije svega, i sam da bude odgojen, jer ga posmatraju oči njegovih učenika i slušaju njihove uši. Sve ono što on bude držao lijepim i oni će tako prihvatiti, a i sve ono što on bude smatrao ružnim i oni će tako tretirati.“ (El-Gazali, 2002:432) Veoma je važno da ne bude nesklada između riječi i djela učitelja, jer učitelj poučava svojim djelima više nego riječima. El-Gazali kaže: “Učitelj treba da prakticira ono čemu poučava, kako njegova djela ne bi poricala njegove riječi i zato što se znanje dokučuje unutrašnjim vidom (besire), a djela vanjskim vidom (očima).“ (El-Gazali, 1997, 3:77) Na drugom mjestu kaže: “Jezik stanja (ponašanja) je rječitiji od jezika govora i ljudska priroda više teži posmatranju djela nego slušanju govora.“ (El-Gazali, 2002:393)

Učitelj treba da bude dostojanstven i da vodi računa o svom ugledu. Treba da se čuva svega onoga što dovodi njegovo dostojanstvo i ugled u pitanje. Sebi ne smije dopustiti pretjerivanje u govoru i šali s učenicima, ne smije dopustiti da se učenici pred njim svađaju i vrijeđaju, ogovaraju jedni druge i sl. (El-Gazali, 2002:432)

Adabi (pravila ponašanja) učitelja

Odgov bez ljubavi i poštovanja nije ljudski, jer ne zadovoljava njegove potrebe za time, dok odnos bez pravila ponašanja vodi anarhiziranju odgoja i „pedagogiji raspojasanih odnosa.“ (Slatina, 2011)

Učitelj bi trebalo da se ugleda na poslanike i za svoje djelo traži isključivo Božiju nagradu. Od učenika ne treba da traži zahvalnost, niti bilo kakvu naknadu. Čak ne treba ni da smatra da je učinio neko dobro, iako to jeste tako, već da bude zahvalan učeniku što mu je omogućio da ga poučava i stekne Božiju nagradu. El-Gazali kaže da je učenik u odnosu na učitelja „kao onaj koji ti iznajmi zemlju da u njoj siješ za sebe. Tvoja korist je u tom slučaju veća od one koju ima vlasnik zemlje. Pa kako onda možeš smatrati da si mu učinio neko dobro, a nagrada za

poučavanje je veća od nagrade za učenje kod Uzvišenog Allaha. Da nije onoga koji uči, kako bi stekao ovu nagradu? Zato, nagradu traži samo od Uzvišenog Allaha!“ (El-Gazali, 1997, 1:75)

Učitelj je vodič učeniku u čitavom njegovom životu. On neće propustiti niti jednu priliku da ga posavjetuje šta je za njega dobro ili da ga odvрати od onoga što je štetno za njega. Nastojat će na sve moguće načine da mu ukaže da cilj učenja nije prestiž, položaj i ugled, već Božija blizina i zadovoljstvo. Ukoliko kod njega primijeti neku ružnu naviku ili osobinu, nastojat će da mu na to ukaže aluzijom i blagošću, a ne izravno i ukorom. Izravan pristup i grube riječi mogu izazvati drskost kod učenika i umanjiti autoritet učitelja i njegovih riječi. Obraćanje aluzijama podstiče plemenite duše i bistre umove da shvate značenje i poruku što im pričinjava dodatno zadovoljstvo u učenju. (El-Gazali, 1997, 1:76)

Učitelj treba da uzme u obzir nivo shvatanja kod svakog učenika i poučava ga spram nivoa njegovog razumijevanja. U suprotnom, omrznut će mu nauku ili ga učiniti zbunjenim i konfužnim. Obraćanje ljudima spram njihovih intelektualnih mogućnosti praksa je poslanika, o čemu Muhammed, s.a.v.s., kaže: “Nama poslanicima je naređeno da svakome dodijelimo mjesto koje mu pripada i da se ljudima obraćamo spram njihovog razumijevanja.“ Zato učitelj treba da dobro „odmjeri“ i „izvaga“ kako će se kome od učenika obratiti i s koliko znanja će ga „opteretiti.“ (El-Gazali, 1997, 1:77)

Učitelj ne smije učenika odvrćati od drugih nauka za koje nije stručan i koje ne poučava. To je jedna jako loša osobina, karakteristična za neke učenjake, koji smatraju naukom samo ono čime se oni bave, omalovažavajući druge nauke pred studentima i odvrćajući ih od bavljenja njima. (El-Gazali, 1997, 1:76)

Učitelj treba da bude blag i strpljiv prema svojim učenicima. Ne smije mu biti teško da neko pitanje ili lekciju ponovi više puta ili dodatno pojasni, ukoliko je neko od učenika nije razumio. (El-Gazali, 2002:432)

Adabi učenika/studenta

Kada govori o obavezama ili pravilima ponašanja učenika koje ćemo spomenuti, El-Gazali misli na učenike koji su dostigli punoljetnost i zrelost i mogu sudjelovati u vlastitoj odgojno-obrazovnoj sudbini.

Najvažnija dužnost učenika jeste da svoju dušu očisti od svake nečistoće, tj. od ružnih osobina i grijeha. Kao što čovjek ne može nečist pristupiti namazu, tako se i učenju, koje je namaz srca i duše, ne može pristupiti prije nego što se ukloni nečistoća. El-Gazali kaže: "Kao što nije ispravan namaz, koji je obaveza tjelesnih organa, bez čišćenja vanjštine od svake vrste nečistoće, tako nije ispravan unutrašnji ibadet srca i ispunjavanje srca znanjem, bez uklanjanja negativnog ponašanja i loših osobina." (El-Gazali, 1997, 1:66) Samo čista i upotpunjena duša može dokučiti istinsko znanje koje je korisno čovjeku i donosi mu sreću na oba svijeta.

Student ne treba da se naukom koristi za postizanje „ovosvjetskih ciljeva“, kao što su vlast, imetak, položaj, pokazivanje pred neukima i uzdizanje nad kolegama. Cilj učenja jeste upotpuniti svoju dušu i ukrasiti je vrlinama za vrijeme života na ovom svijetu, odnosno postići Božiju blizinu na drugom svijetu. S tog stanovišta, „onosvjetsko“ znanje je najvrjednije i najčasnije. Međutim, to ne znači da El-Gazali omalovažava i nipodaštava druge korisne nauke. Naprotiv, oni koji se bave korisnim naukama poput vojske su u ratu: neko se bori, neko vodi logistiku, neko vodi brigu o ranjenima, svako ima svoju ulogu koja je važna i neophodna. Tako je i s različitim naukama. Zato El-Gazali kaže: "Svaki onaj koji traži Božije zadovoljstvo baveći se naukom, i to bilo kojom naukom, ona će mu, bez sumnje, koristiti i uzdići ga." (El-Gazali, 1997, 1:71)

Učenik se mora u potpunosti posvetiti znanju i studiranju. Pozivajući se na kur'anski ajet u kojem stoji da „Allah nijednom čovjeku nije dao dva srca“, El-Gazali ukazuje da čovjek ne može biti istovremeno fokusiran na dva različita polja. U vrijeme studiranja, student treba da se udalji od svega što ga odvaja od učenja, makar to podrazumijevalo rastanak s porodicom i mjestom življenja. Zbog toga je rečeno: „Da bi postigao nešto znanja, moraš mu se u cjelosti posvetiti. Misao koja je obuzeta različitim pitanjima je poput potoka čija se voda razlije u ra-

zličitim pravcima, nešto od nje upije zemlja, nešto ispari, ali na koncu ne ostane ništa za navodnjavanje.“ (El-Gazali, 1997, 1:68)

Znanje se postiže samo poniznošću i pomnim slušanjem i zato se učenik ne smije oholiti nad naukom i učiteljem. Prihvatit će svaki njegov savjet i postaviti se prema njemu kao bolesnik prema obazrivom i stručnom ljekaru. Poniznost pred naukom podrazumijeva da prihvati ono što je istina, odgovaralo mu to ili ne, a poniznost pred učiteljem podrazumijeva da prihvati njegove dobronamjerne savjete i da mu bude čast da učitelju čini hizmet. U oholost prema učitelju spada i želja učenika da uči samo od poznatih i afirmiranih učitelja. Onome koji se pokušava spasiti od zvijeri koja ga progoni, kaže El-Gazali, svejedno je ko će mu u tome pomoći, poznata ili nepoznata osoba. Zbog toga je rečeno: “Znanje odbija oholog mladića kao što bujicu odbija uzvišica“. Učenik treba da se povinuje svome učitelju i da slijedi njegova uputstva, makar mu se činila besmislenim i pogrešnim. On možda ne razumije mudrost učitelja i ono što želi postići. Tako nekada iskusan ljekar bolesniku koji boluje od vrućice poveća temperaturu, kako bi mogao podnijeti djelovanje lijeka, a onaj koji ne zna šta liječnik radi tome će se čuditi i negodovati. Ukoliko učenik odbaci učiteljev savjet i metodu koju on odabere, slijedeći svoje mišljenje i stav, onda znaj, kaže El-Gazali, da je osuđen na neuspjeh. A ako neko tvrdi da učenik ima pravo da postavi pitanje i iskaže svoj stav, to je tačno, ali onda kada učitelj procijeni da je učenik spreman da razumije odgovor. Učitelj najbolje zna kada je vrijeme da učenik nešto sazna i da mu pojasni neko pitanje ili postupak. (El-Gazali, 1997, 1:69)

Za učenika je važno na početku studiranja, svejedno da li se radilo o ovosvjetskim ili onosvjetskim znanostima, da se ne bavi spornim pitanjima oko kojih postoje različita mišljenja i upušta se u polemike sa sljedbenicima različitih pravaca, jer mu to može donijeti smetenost, zbunjenost i sumnju u same osnove znanja. Na početku svoga učenja učenik će se držati pravca i mišljenja svog profesora. Ukoliko profesor nema vlastiti stav i mišljenje, kojeg se drži, već samo prenosi stavove i mišljenja drugih, onda od takvog profesora ne bi trebalo učiti. Šteta od njega može biti veća od koristi. On ne može biti učitelj, kao što ni slijepac ne može voditi druge slijepce. (El-Gazali, 1997, 1:69)

Učenik treba da se upozna s učenjima svih pohvalnih nauka, njihovom metodologijom i ciljevima i detaljno prouči ono što smatra najvažnijim. Sve nauke su međusobno povezane i nadopunjuju se. Možemo ih svrstati u dvije kategorije: one koje vode Uzvišenom Allahu i Njegovoj blizini i zadovoljstvu i one koje pomažu na tom putu. Nakon toga, one se gradiraju po osnovu blizine ovome cilju. (El-Gazali, 1997, 1:70)

S obzirom na to da je nemoguće ovladati svim naukama, učenik treba da nastoji od svake nauke uzeti ono najbolje i najvrjednije i osjetiti miris svake nauke, vodeći računa o redoslijedu. Nakon toga, svu svoju snagu i pažnju usmjerit će na najvrjednije znanje, a to je spoznaja Uzvišenog Allaha. To je najuzvišenije i najčasnije znanje koje donosi spas i sreću. To je cilj svih nauka i sve druge nauke su sluge tom znanju. Međutim, pod znanjem o Uzvišenom Allahu El-Gazali ne misli na rasprave teologa niti vjerovanje običnog svijeta, nastalo oponašanjem, već na čvrsto ubjeđenje koje nastaje kao plod svjetla koje Allah ulije u srce čovjeka koji svoju unutrašnjost očisti od svega ružnoga. (El-Gazali, 1997, 1:70)

Učenik se neće upuštati u izučavanje neke nauke sve dok dobro ne ovlada onom koja joj prethodi, jer nauke imaju svoj nužni slijed i poređak i svaka od njih je stepenica ka drugoj. Samo onaj koji vodi računa o ovom redoslijedu će uspjeti na tom putu. (El-Gazali, 1997, 1:70)

El-Gazali preporučuje studentu da se bavi filozofijom znanosti, kako bi spoznao vrijednost svake nauke. Postoje dva glavna kriterija prema kojima se vrednuju znanosti: rezultati do kojih dovodi i snaga njenog utemeljenja i argumentacije. Naprimjer, matematika je u pogledu argumentiranosti ispred medicine, a medicina je ispred matematike u pogledu rezultata. Ipak, prilikom vrednovanja, trebalo bi dati prednost rezultatima u odnosu na argumentiranost. Na osnovu toga, najvrjednije znanje je ono o Allahu, Njegovim poslanicima i knjigama i zato bi se njemu trebalo posvetiti posebna pažnja. (El-Gazali, 1997, 1:71)

Za studenta je veoma važno da spozna odnos svake nauke prema krajnjem cilju, kako bi mogao izabrati ono što je važnije i što mu bliže vodi. Prema El-Gazaliju, s aspekta odnosa prema krajnjem cilju, nauke

možemo podijeliti u tri skupine. Da bi nam olakšao razumijevanje ovih skupina, on navodi sljedeći primjer: Ukoliko bi neko obećao robu da će, nakon što u potpunosti obavi haždž, dobiti slobodu i vlast; ili da će, pošto obavi sve pripreme i krene na haždž, ali mu se u putu nešto ispriječi i ne obavi ga, dobiti samo slobodu; morao bi učiniti troje: osigurati sredstva za put, pripremiti devu i opskrbu za put, napustiti mjesto boravka i zaputiti se u pravcu Kabe i, naposljetku, obaviti sve obrede haždža. Tako je i s naukama. Prva skupina je poput osiguravanja sredstava i opskrbe za puta, a to su pravo (fikh) i medicina. Druga skupina je poput prelaska pustinja i planina, a to je pročišćavanje i usavršavanje duše. Treća skupina nauka je poput obavljanja obreda haždža, a to je duhovno, intuitivno znanje o Bogu, Njegovim svojstvima i djelima. Onaj koji je sve obavio postigao je spas i sreću. (El-Gazali, 1997, 1:72)

Literatura

1. Ebu Hamid El-Gazali (1997), *Oživljavanje vjerskih znanosti* (Ihja ulumid-din), Damask: Darul-hajr
2. Ebu Hamid El-Gazali (2002), *Zbirka traktata (Medžmuatur-resail)*, Kairo: El-Mektebe ET-Tevfikije
3. Gudjons, H. (1994) *Pedagogija – temeljna znanja*, Zagreb: Educa
4. Lok, Dž. (1967) *Misli o vaspitanju*, Beograd:Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije
5. Slatina, M. (2005) *Od individue do ličnosti: uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*, Zenica: Dom štampe.
6. Slatina, M. (2011) *Paradigmatičnost antropocentričnog karaktera odgoja*, u: *Novi Muallim*, br. 48., Sarajevo, str. 78 – 90.
7. Vukasović, A. (1977) *Moralni odgoj*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber